

Globalizace a sociální bezprávi. Podmínky a meze humanitární politiky Volker Heins	241
Rozpory, ambivalence, paradoxy – proměny pojmů v novější sociální teorii Martin Hartmann	273
Informace o autorech	313
Příloha O kritice a uznání. Rozhovor Marka Hrubce s Axelem Honnethem	317

Úvod

Axel Honneth

Pod vědomě provokativním názvem, který u někoho pravděpodobně vyvolá sraštění čela, předkládá *Ústav pro sociální výzkum* sborník statí, v němž čtenář nalezne řadu prvních předběžných úvah k vymezení nového tématu zkoumání. V naší společné snaze se zrcadlí přesvědčení, že tradici ústavu dnes můžeme dostát jen tehdy, jestliže se empirická bádání a společensko-teoretická reflexe zaměří na jednotné kladení otázek; bez integrálního tématu bychom se vystavovali riziku, že propadneme onomu procesu slepé profesionalizace, jehož výrazem je dnes nezávazný souběh jednotlivých specializovaných zkoumání. V epoše naší předchozí práce se nějaký takový vztažný systém vůbec nezdál být nutný; samotná protestní hnutí, ať už to byly studentské nepokoje, odborová opozice nebo nová sociální hnutí, spíše vytvořila určitý orientační rámec, v němž se cíle, témata a otázky kladly jakoby samy od sebe. Ne že by, i přes tlak k polarizaci, neexistovaly prostory pro odlišné a diferencované výzkumné projekty; ne že by se člověk jednoduše podržoval sociálně nuceným schématům přítel–nepřítel či ukvapeným polarizacím. Bylo však jasné, s jakými tématy a s jakými výzkumnými otázkami je potřeba se na základě prefabrikované definice dané situace vypořádat. V politicko-intelektuálním prostředí, v němž se dnes pohybujeme jako vědečtí pracovníci *Ústavu pro sociální výzkum*, se naproti tomu musíme nejprve sami zamyslet nad prozatímním výkladem situace, abychom pak mohli vytvořit souvislost mezi výzkumem a teorií.

Tento tlak nevyplýval jednoduše z postupného vytrácení se nových politicko-sociálních opozic. V posledních letech sice rapidně vzrostla nepřehlednost právě v normativním ohledu, ale k intelektuální ztrátě orientace, která je dnes všudypřítomná, vedla teprve fatální souhra s nebrzděnou specializací jednotlivých sociálněvědních disciplín. Za takto změněných podmínek je v rámci empiricky podloženého výzkumného projektu, který už od svého založení *Ústav pro sociální výzkum* realizuje, možné v naší práci smysluplně pokračovat jen tehdy, jestliže vytvoříme – plně si vědomi předběžnosti a fragmentárnosti tohoto cíle – nový integrační systém teorie a výzkumu. K profilování tohoto nového přesahujícího tématu přispěla dvě rozhodnutí.

Skličující pohled na vlastní tradici přivedl nás ústav k tomu, že se výzkumná práce zaměřovala, jako něco zcela samozřejmého, na Marxův pojem „rozporu“ nebo „krize“. Zdálo se, že je před každou analýzou skutečnosti potřeba konstatovat, že společenský vývoj v kapitalismu musí probíhat buď v „rozporech“ nebo v „krizích“; podle převládajícího stavu vědomí se proto přímo reflexivně hledaly sociální indikátory, které by mohly doložit protikladnost třídně specifických zájmů nebo vyostření společenské krize. Dokud se v takovýchto popisech poměrů ještě odrážela zkušenost alespoň nějaké části obyvatelstva, mohly mít tyto popisy určitou heuristickou hodnotu jakožto hypotézy, jimiž se výzkum řídí; ale v okamžiku, kdy bylo hermeneutické kontinuum mezi teorií a diskursy každodennosti přerušeno, pozbyly své výlučné postavení ve výzkumu i Marxovy klíčové pojmy. Kritická teorie společnosti prostě nemůže ignorovat skutečnost, že dnes už málokdo vnímá společenskou realitu kapitalismu jako výraz dvoustranného protikladu zájmů nebo vystupňované krize; na druhé straně se těchto klíčových diagnostických pojmů nemůže ani zcela vzdát, protože by se jí jinak sociální strukturální pře-

měna rozpadla v nespočet jednotlivých nesouvisejících momentů.

Obtíže, které vznikaly spolu s tím, jak se vytrácely staré strukturální kategorie, jsou dnes samozřejmě výzvou nejen pro práci na našem ústavu, nýbrž pro celý sociologický výzkum. Zdá se, že všude sílí bezradnost, co vlastně u současných strukturálních změn zkoumat, jestliže se nemůžeme spoléhat ani na pojem „rozporu“, ani na pojem „krize“; možná se obecně zvětšila skepse vůči takovýmto přesahujícím modelům popisujícím procesy změn, současně však přece jen existuje zřejmé vědomí, že je nutné převést různorodé procesy změn na jedno vývojové schéma a najít nějakého společného jmenovatele. Dnes se často zdá, že jediným východiskem z tohoto dilematu je buď návrat k ničím nezkalenému optimistickému postoji k pokroku, anebo ke katastrofickým myšlenkám úpadku; a nemálo sociologických dobových diagnóz, s nimiž se dnes můžeme setkat, proto podvědomě operuje s jedním z těchto dvou modelů. To však sotva může být řešením pro někoho, kdo disponuje dostatečnou mírou obyčejného sociologického rozumu; zdá se, že normativní pokrok v jedné oblasti je dnes natolik spojen s regresem v jiných sférách, že více svobody na jednom místě provází vyžadování větší disciplíny na jiném místě, takže není možné smysluplně hovořit o lineárním pohybu k lepšímu, nebo k horšímu. Pravděpodobně právě koncentrovaná zkušenost takovýchto sociálních ambivalentností a nesouběžností nás v ústavu přiměla k tomu, abychom propříště ve společné výzkumné práci nahradili klasické pojmy „rozporu“ nebo „krize“ kategorií „paradoxu“: cílem zkoumání je zjistit, jak dnes v kapitalistických společnostech tytéž strukturální změny, které na jedné straně podmiňují normativní pokrok, tento pokrok zároveň zpochybňují tím, že přispívají k jeho podryvání, zjednotňování nebo k sociálnímu monopolizování.

Pokud jde o tuto pojmovou změnu orientace, nejsme v současné sociální teorii samozřejmě osamoceni, jak ukazuje poslední příspěvek tohoto sborníku z pera Martina Hartmanna. Zdá se, že už po léta se v sociologii rýsuje tendence více se v souvislosti s výkladem novějšího vývoje kapitalistických společností zabývat pojmy jako ambivalence, protichůdnost nebo právě paradox; tam, kde dnes nepřevládají ony všem známé modely pokroku nebo úpadku, se podvědomě prosazuje vědomí, že v přítomnosti můžeme pozorovat nikoli vyhocení v podobě krizí nebo rozporů, nýbrž krajně paradoxní procesy změn. Z hlediska teorie dějin lze tuto změnu perspektivy jistě vysvětlit jako odklon od Marxe a příklon k Maxu Weberovi a Georgu Simmelovi, zatímco kulturně může jít o výraz rezignovaného nebo realistického přiznání dlouhé životnosti kapitalismu. Jestliže se zdá, že staré pojmosloví předpokládalo časovou dynamiku vyhocení a nakonec i kolapsu, v novém systému kategorií se počítá spíše s dlouhodobým procesem urovnávání vnitřních napětí. V novější společenské teorii je ovšem potřeba rozlišit dva způsoby užití pojmu paradoxu, které jsou pro přesnější stanovení našich záměrů podstatné. V protikladu k narůstající tendenci analyzovat paradoxní průběhy sociálních vývojových procesů z perspektivy neutrálního pozorovatele jsou diagnózy předkládaného sborníku většinou spojeny s performativní perspektivou, když sledují zájem pokroku ohroženého protichůdnými sociálními tendencemi. Základní pojmy, které jsou využívány při zkoumání protichůdných důsledků nebo efektů normativního pokroku, vůbec nelze přiměřeně použít bez takového opatrného zaujetí stanoviska; už záměr identifikovat pomocí sociálních strukturálních změn kulturní nebo institucionální výtvoř, které mohou být ohroženy neprůhlednými následnými procesy, totiž vyžaduje normativní vyznačení vývoje, který je pokládán za žádoucí

nebo „správný“. Oproštění se od zastaralých tradic kritické teorie potud nesmí jít až k vzdání se jejího emancipačního nároku; „svéprávnost“ o níž se v titulu předkládaného sborníku tvrdí, že je dnes ohrožena parazitním užitím svých vlastních principů, zůstává normativním orientačním bodem takřka všech příspěvků tohoto sborníku.

Jestliže tyto úvahy zdůvodňují rozhodnutí zaměřit naši budoucí práci v ústavu na jednotné téma „paradoxů kapitalistické modernizace“, pak celková dispozice našeho svazku dává tušit ještě druhé nasměrování. V důsledku základního zaměření na schémata rozporu nebo krize se empirický výzkum v ústavu stále více omezoval na zkoumání oné sféry sociální reprodukce, v níž by se dalo tušit určité vyostření sociálních střetů zájmů; proto se většina výzkumů zcela samozřejmě soustředila na podmínky, v nichž by závislosti na mzdě v kapitalistických podnicích měly být s to rozvíjet samostatné zájmy a potenciály odporu. V průběhu vzniku nových sociálních hnutí se sice tematické spektrum, a to nikoli nepodstatně, rozšířilo tím, že byly do studií zahrnovány také pracovní zkušenosti žen a feministické otázky; přičemž se změnou politické situace se také ihned objevují témata týkající se teorie demokracie či témata sledující podmínky a příležitosti sféry občanské společnosti. Přesto se však v zásadě zůstávalo u privilegování výrobní sféry, která byla i nadále pokládána za místo, na kterém by se mělo rozhodovat o osudu průmyslového kapitalismu. K popsání nezamýšlených důsledků, které provázejí toto zúžení úhlu pohledu, by se dal snadno použít pojem „paradoxu“: při sledování normativních záměrů, které byly spojeny se soustředěním pozornosti na výrobní sféru, se ústav postupně přeměnil v místo profesionálně vysoce specifikovaného výzkumu, který ze všech disciplín nejvíce preferoval sociologii průmyslu.

Autoři tohoto sborníku jsou zajedno v tom, že je potřeba tuto jednostrannost odstranit. S rozhodnutím zaměřit se místo na sémantiku rozporu a krize na pojem „paradoxu“ odpadá také upřednostňování sféry výroby. K převrácení normativního pokroku v protiklad narůstajícího zbavování svéprávnosti a vylučování dnes dochází nejen v oblasti industriální práce, nýbrž lze ho pozorovat také ve sférách práva, individuální socializace nebo sociálních vztahů. Pokus zkoumat sociální paradoxy v současném kapitalismu proto vyžaduje zapojení mnoha disciplín, jejichž spektrum sahá od teorie práva přes sociologii až k psychoanalyticky zaměřenému výzkumu socializace; pravděpodobně by zde bylo dokonce lepší mluvit o produktivní souhře různých dílčích disciplín, protože logika paradoxů se dá často analyzovat jen při současném zohlednění různých sociálních sfér. V našem sborníku se odráží záměr vrátit se k takovéto formě interdisciplinární spolupráce v různých speciálních vědách, jež jsou zastoupeny jednotlivými autory; na půdě ústavu se ostatně sešli sociologové, teoretici práva, historici hospodářství, filosofové a vývojoví psychologové, aby naplánovali přesahující téma zkoumání. Toto široce pojaté spektrum by nicméně nemělo vzbudit dojem, že je snadné znovuoživit program interdisciplinárního sociálního výzkumu, který původně inicioval Horkheimer; k tomu budeme pravděpodobně muset ještě dlouho propracovávat jednotnou teorii společnosti, která by nám dovolila spojit pomocí základních pojmů různé disciplíny tak, aby se vzájemně doplňovaly, a přispěly tak k analýze celé společnosti.

S předkládaným sborníkem ostatně spojujeme jen malé, do jisté míry provizorní záměry. Autoři nechtějí nic více než na exemplárních případech prověřit a nastínit, nakolik se dnes má pod tlakem zrychlené „modernizace“ kapitalismu počítat s rostoucí tendencí obratu svobod v tlaky, morálních norem ve fasády legitimacy,

autonomie ve zbavení svéprávnosti; nicméně tam, kde za teoretickými koncepty dnes ještě nestojí empirické výzkumné projekty, tam jsou do značné míry přecejeny v plánu. Ne všechny příspěvky, které jsou do tohoto sborníku zahrnuty, docházejí nakonec k jednoznačnému závěru, že se ve zkoumané sféře dá skutečně hovořit o paradoxním vývoji; potud předkládané knize připadá skutečně úkol podat jakési první předchůdné porozumění, které má dovolit tuto ideu veřejně otestovat a prokázat její význam jakožto přesahujícího výzkumného tématu. Při vší heterogenitě dovoluje řazení jednotlivých příspěvků přece jen rozpoznat jisté vnitřní uspořádání: sborník otevírá studie hospodářských dějin, která se zabývá paradoxními úkoly, jež od počátku připadají kapitalistickému systému hospodářství; odsud se klene další oblouk od průmyslového sektoru až k současným podmínkám socializace, aby pak skončil analýzou paradoxních důsledků rostoucího odstátňování v globálním uspořádání světa. Ve své závěrečné úvaze informuje Martin Hartmann o základních pojmových změnách, které v novější sociální teorii posílily tendenci využívat koncepci paradoxu. Chtěl bych na závěr poděkovat Sandře Beaufaÿs, Ulrice Schöbel a Ferdinandu Sutterlütymu, bez jejichž plánovací, tvůrčí a technické pomoci by celý rukopis nemohl být dokončen.

2000; (spoluautoři Boy Lüthje a Martina Sproll) *Contract Manufacturing: Transnationale Produktion und Industriearbeit in der IT-Branche*. Frankfurt/M. – New York, Campus 2002.

Stephan Voswinkel, Dr. disc. pol., nar. 1952, spolupracovník Institut für Sozialforschung, soukromý docent sociologie na Gerhard-Mecator-Universität Duisburg. Z publikací uveďme: *Anerkennung und Reputation. Die Dramaturgie industrieller Beziehungen*. Konstanz, UVK 2001; *Anerkennung und Arbeit* (spolueditor-ky Ursula Holtgrewe a Gabrielle Wagner). Konstanz, UVK 2000; *Im Schatten des Fordismus. Industrielle Beziehungen in der Bauwirtschaft und im Gastgewerbe Deutschlands und Frankreichs* (spoluautoři Stefan Lücking a Ingo Bode). München-Mering, Hampp 1996.

O kritice a uznání Rozhovor Marka Hrubce s Axelem Honnethem

Při příležitosti vydání českého překladu knihy „Zbavovat se svéprávnosti“ připojujeme rozhovor s editorem knihy prof. Axelem Honnethem. Rozhovor byl uskutečněn bezprostředně poté, co Axel Honneth přijal od Akademie věd ČR cenu Františka Palackého za přínos české a světové vědě.

HRUBEC: Jelikož bych rád rozhovor uvedl otázkou o současném programu kritické teorie společnosti, pro informaci čtenářům bych zmínil, že ses stal pro Maxu Horkheimerovi – pokud se nemýlím – teprve druhým v dějinách kritické teorie, komu se podařilo získat postavení ředitele Institutu pro sociální výzkum (tj. ústavu, v němž byly poprvé formulovány a jsou dále rozvíjeny programové teze kritické teorie) a zároveň profesorskou stolicí sociální filosofie, která byla zřízena na frankfurtské univerzitě pro profesora orientovaného na kritickou teorii a kterou jsi na počátku devadesátých let převzal po Habermasovi. Mohl bys přiblížit výzkumný program Institutu pod tvým vedením?

HONNETH: Pro úplnost dodám, že na konci 60. let obsadil funkci ředitele Institutu pro sociální výzkum a zároveň onu stolicí filosofie na univerzitě také Adorno. Od té doby co jsem se stal ředitelem Institutu pro sociální výzkum, snažím se přeorientovat náš empirický a teoretický výzkum opět na komprehenzivní program čili usiluji o to, aby se naše práce netříštila ve vzájemně neprovázané části. Mým základním záměrem

je pojmout paradoxy kapitalistické modernizace našeho věku do celkového zaměření našeho výzkumu. Zmíním se krátce o základních premisách: Strukturální sociální transformace, které v současné době probíhají v západních společnostech, se zdají být velmi paradoxním procesem. Můžeme pozorovat nepopíratelný morální, právní a materiální progres, který plyne z institucionálních změn, jež jsou charakterizovány pojmy jako „reflexivní modernizace“ a posun ke „znalostní společnosti“. Restriktivní genderové role postupně mizí, přinejmenším v některých sociálních vrstvách; rigidita tradiční nukleární rodiny ustupuje nejrůznějším novým rodinným uspořádáním; posílila právní rovnost žen, právě tak jako právní rovnost členů kulturních a etnických minorit; a konečně moderní, na znalostech založená ekonomika umožňuje značně provázané utváření hodnot, které podstatně zlepšuje materiální podmínky širokých segmentů populace.

Všechny tyto změny lze chápat jako nárůst rozsahu individuální svobody, jsou však také provázeny socioekonomickými změnami, které buď pro stále větší části populace strukturálně ztížily možnost využití těchto nových voleb, anebo – v procesu realizace principů ekonomické efektivity – eliminovaly nově nabyté svobody, či je dokonce příležitostně proměnily v jejich opak. Narůstající tendence deregulace pracovního trhu tedy spolu s novými formami zbídačování a exkluze zvýšily počet lidí, kteří nejsou vzhledem k nedostatečným zdrojům schopni využívat výhod normativního progressu. Ekonomicky etablované skupiny zároveň čelí dilematu flexibilnějších individuálních životních vzorců, jež jsou na ně kladeny v podobě ekonomických imperativů, které podstatně redukuje možnosti, jichž lze dosáhnout v oblasti osobní autonomie. Materiální produkty moderní „znalostní ekonomie“, které by mohly poskytnout ekonomický základ pro zlepšení životních

podmínek značných částí populace, jsou jednostranně a ve stále větší míře koncentrovány v rukou velkých vlastníků akcií a profesionálních elit, a to vše ve jménu kapitalismu „hodnot akcionářů“. Tyto sporné tendence představují jen malou část oněch mnoha procesů, které probíhají v rámci současné transformace západních společností a které bychom rádi konceptualizovali jako „paradoxy kapitalistické modernizace“. O takovýchto paradoxních procesech lze ve vztahu k sociálním změnám hovořit vždy, když jedna a tatáž strukturální transformace vyvolává morální, právní a materiální progres, avšak mechanismy, které k němu vedou, současně podřívají normativní pozitiva, protože jsou eliminovány nezbytné sociální předpoklady k jejich využití, anebo je význam a cíl těchto pozitiv převrácen v pravý opak.

HRUBEC: To je náročný a rozsáhlý projekt. Mohl bys specifikovat několik oblastí, v nichž analyzujete zmíněné paradoxy v kapitalistických společnostech? A mohl bys také přiblížit interdisciplinární rozsah tohoto zkoumání morálních, právních, sociálních a dalších otázek?

HONNETH: Domnívám se, že paradoxní změny tohoto druhu mohou být v současné době pozorovány přinejmenším v pěti různých oblastech, v nichž nám jde o interdisciplinární spolupráci sociologů, právníků, historiků, vývojových psychologů a filosofů.

a) Chceme zkoumat zmíněné paradoxy v nejobecnější rovině (která bude zároveň sloužit jako konceptuální zastřešení projektu jako celku) s ohledem na strukturální transformaci samotných normativních principů integrace. Přitom máme na paměti především projekt v obecné rovině sociologie kultury, který by zkoumal tendenci k postupné erozi principu výkonnosti. Princip výkonnosti, jehož aplikace byla dosud omezena na

výdělečnou činnost, se začíná aplikovat na další dimenze sociálně užitečné práce (např. v rodině, v domácnosti a v oblasti obecně prospěšné práce), čímž se degenerativně mění v pouhý princip úspěchu, který narušuje i ty zbývající normativní vazby mezi nabýváním statusu a měřitelnou výkonností a činí nabytý status závislý na momentálním tržním úspěchu. Domníváme se, že další paradox tohoto druhu existuje ve vztahu k principu odpovědnosti. V historické situaci, v níž zatím nejkomplexněji provázané sítě sociálního jednání činí stále těžším připsat někomu individuální odpovědnost za důsledky jeho jednání, objevují se v trestním právu a v sociálních opatřeních také tendence ke zvýšené individualizaci odpovědnosti. Tento druh paradoxního vývoje konečně také předvídáme v souvislosti s etnickými vztahy. V době, kdy jsou na jedné straně etnické minority schopny získat vyšší úroveň sociálního uznání prostřednictvím právních záruk a kdy jsou na druhé straně současné formy sociální nerovnosti často „etnizovány“, přispívá rozšířená soutěživá schopnost etnických menšin, daná úspěchy v právním uznání, také k nárůstu „etnického separatismu“ jak většiny („dominantní kultura“), tak i menšin („fundamentalismus“), což může vést k posílené etnické mobilizaci, a nikoli k demokratickému zlepšování vztahů mezi etnickými skupinami. Jedním z důsledků tohoto procesu je např. sociální tlak na „etnizaci“ sebe sama, která může vážně erodovat lepší možnosti volby, pomocí nichž se artikuluje sociální příslušnost.

b) Druhou oblastí, v níž chceme zkoumat paradoxy kapitalistické modernizace, je sféra výdělečné činnosti v sektorech průmyslu a služeb. Jen stěží existuje nějaká jiná sféra, kde tyto paradoxy manifestují samy sebe tak zřetelně jako zde, kde jsou zvýšené standardy kvality určitých forem práce, jejich narůstající automatizace a požadavky na pracovníky provázeny rapid-

ně se urychlujícím procesem deregulace a flexibilizace. V době, kdy začala z různých důvodů narůstat normativní očekávání zaměstnanců na kvalitu jejich činností, drastická transformace v oblasti sociální organizace práce (tj. pracovněprávních vztahů) velmi oslabil tradiční postavení námezdních pracovníků, což zase široké skupiny závislých zaměstnanců vystavilo socioekonomickým hrozbám.

c) Tyto druhy paradoxního vývoje bychom rádi zkoumali také v oblasti rodinné socializace, v níž v současné době probíhá akcelerovaný proces detradicionalizace, jenž vede k deinstitucionalizaci (měšťanské) nukleární rodiny. To, co se zdá být možným paradoxem v této sféře, jsou negativní důsledky pro socializaci, která by mohla provázet pluralizaci rodinných forem. Jakožto výsledek radikálně transformovaného vzoru vztahů mezi otcem a matkou se může začít symbolická triangularita v procesu socializace dezintegrovat takovým způsobem, že děti budou ztrácet schopnost vstupovat do stabilních vztahů a úspěšně jednat ve skupinových situacích. Chtěli bychom tedy zkoumat důsledky pro socializaci, které vycházejí ze změněné struktury vztahů v takzvaných „postmoderních“ rodinách.

d) Lze také hovořit o paradoxu ve vztahu ke kulturnímu vývoji vysoce rozvinutých západních společností. Demokratizace vzdělávání a veřejné sféry vede jednak k tomu, že buržoazní kultura už nemá v těchto oblastech nezpochybnitelný či exkluzivní monopol na sociální platnost a jednak k tomu, že se zvýšila legitimita minoritních a subkulturních modů estetického výrazu. Delegitimace buržoazní elitní kultury přináší nové příležitosti také pro komerční kulturní průmysl, jehož konzumní výrobky se svou primárně mediální orientací sledují pouze propočty ziskovosti pouhé zábavy. Výsledkem je, že úroveň relevantního kulturního vzdělání a estetické citlivosti, reprezentované v populárních kul-

turních výrobcích, má tendenci nadále upadat vlivem intenzivní mediální konkurence. Dále, komerční mediální kultura upřednostňuje ty sociální skupiny, jejichž vlastní životní styl koresponduje s většinou modelů rozšiřovaných zábavním průmyslem, zatímco méně viditelné sociální skupiny obvykle mají menší šanci být veřejně reprezentovány.

e) Konečně se domníváme, že můžeme hovořit také o paradoxu ve vztahu k vývoji sociálního státu v západních společnostech. Proces reflexivního přehodnocení nadměrně byrokratického sociálního státu – jak k tomu dnes v různých oblastech občanské společnosti dochází v důsledku vzniku nových modelů veřejného zajištění, které jsou flexibilnější a bližší svým klientům – s sebou přináší také nebezpečí eliminace sociálních práv, která až do současné doby zabezpečovala nároky svých příjemců. Uvažujeme tady primárně o tendencích restrukturalizace sociálních služeb podle tržních principů, které by vedly k nahrazení sociálních práv dosud plně netransparentním systémem, který by kombinoval paternalistickou péči s doprovodnými individuálními závazky.

HRUBEC: *Rád bych se zeptal na tvé filosofické zkoumání, ať už v rámci výzkumné skupiny nebo mimo ni. Jak bys obecně popsal zaměření své současné práce, zejména s ohledem na rozbory uznání?*

HONNETH: Co se týče mé filosofické práce, stále více se zajímám o všechny teoretické – epistemologické a etické – implikace pojmu uznání. Zatím jsem nabyl dojmu, že tento pojem je schopen nejen uchopit specifčnost toho, co nazýváme morálním postojem, ale také definovat lidský postoj, který logicky a geneticky předchází všem ostatním kognitivním postojům. Mým příštím projektem v tomto ohledu je studium priority uzná-

ní před všemi ostatními lidskými vztahy ke světu. Doufám, že se mi podaří využít toto založení, které má blízko k základním vhledům Heideggera, Sartra a Wittgensteina, jako kategoriální rámec socioteoretického studia sociálních patologií.

HRUBEC: *Dříve než se obrátíme k tvému neohegelovskému pojetí současné společnosti, chtěl bych se zastavit u tvého zkoumání starší sociální teorie, konkrétně u distinkce mezi tvou reformulací raného a pozdního Hegela. Nejprve, například v Boji o uznání, když jsi analyzoval práce raného Hegela, domníval ses, že Hegelovy knihy počínaje Fenomenologií ducha (respektive přesněji již ranou Jenskou reálnou filosofií) nemohou být příliš plodně recipovány, protože Hegel inkorporoval svou analýzu uznání do koncepce vývoje ducha, kde důraz na utváření sebevědomí zastíňuje jeho intersubjektivistické názory. Ve Strádání neurčitosti ses však již otevřel i pozdnímu Hegelovi, zvláště jeho Základům filosofie práva. Co bylo hlavním důvodem tohoto směru tvého zkoumání?*

HONNETH: Máš pravdu. V mých ranějších pracích až do *Boje o uznání* byla skutečně přítomna zcela určitá nedůvěra ve využitelnost pozdějších Hegelových spisů, jelikož jsem je považoval za kontaminované monologickou logikou ducha, která neumožňuje intersubjektivistické koncepty; přesvědčil jsem se však, částečně za přispění jiných interpretů, jakým je např. Robert Pipin, a částečně na základě svého vlastního nového čtení relevantních textů, že tato Hegelova tendence ke spíše monologické koncepci nevylučuje plodné pojmy intersubjektivnosti. Hegelovy *Základy filosofie práva* jsou plně intersubjektivistických konstrukcí; dokonce více odlišných sfér, které Hegel diferencuje, je konstruováno jako sféry vzájemného uznání; v tomto ohledu nepřestá-

vá být pozdní Hegel filosofem uznání, který neopustil myšlenky svého mládí. Systematičtější otázkou je, zda Hegel stále konstruuje vývoj ducha jako proces, jenž je v sobě stále intersubjektivistický – a zde jsem skeptičtější než noví interpreti z anglosaského světa.

HRUBEC: Přejdeme nyní k tvému pojetí současné společnosti. Jak bys vymezil hlavní myšlenky své teorie uznání? Mohl by ses přitom zaměřit na morální dimenzi sociálních vztahů, která v tvé teorii hraje důležitou roli?

HONNETH: Když používám normativní ideu uznání v deskriptivním smyslu, jde mi o zdůvodnění myšlenky, že subjekty ve svých normativních očekáváních kladejších na společnost usilují o to, aby se jejich schopnostem dostalo sociálního uznání ze strany druhých, různým způsobem zevšeobecněných subjektů. Obsah této morálně sociologické skutečnosti lze dále rozvíjet dvěma cestami. První cesta se týká morální socializace subjektů, druhá morální integrace společnosti. Pokud jde o teoretickou stránku subjektu, můžeme z dobrých důvodů předpokládat, že individuální utváření identity probíhá obecně tak, že si subjekty v různém stupni osvojují sociálně standardizované reakce uznání: individuuum se učí chápat sebe sama jako plnohodnotného a současně jako zvláštního člena sociálního společenství tím, že se na základě preferovaných vzorů, jimiž reagují zobecnění partneri rozhovoru, postupně ujišťuje o specifických schopnostech a potřebách, které ho utvářejí jako osobnost. V tomto smyslu je každý lidský subjekt odkázán na prostředí sociálních forem styku, které jsou uspořádávány normativními principy vzájemného uznání; a jestliže tu takovéto vztahy uznání nejsou, vede to ke zkušenostem ponížení nebo zneuznání, které mají nutně škodlivé důsledky pro utváření identity jednotlivého

individua. Z tohoto úzkého provázání uznání a socializace teď ovšem vzhledem k přiměřenému pojmu společnosti vyplývá, že si sociální integraci můžeme představit jen jako proces zahrnutí prostřednictvím zavedených forem uznání. Společnosti jsou totiž z pohledu svých členů legitimní strukturou řádu pouze v té míře, v níž jsou schopny zaručit na různých úrovních spolehlivé vztahy vzájemného uznání. V tomto smyslu se také normativní integrace společnosti uskutečňuje pouze cestou institucionalizace zásad uznání, které se dají napodobit a které stanovují, jakými formami vzájemného uznání jsou členové společnosti začleněni do jejího uspořádání.

HRUBEC: Co z toho vyplývá pro politickou etiku? A mohl by ses po tomto výkladu synchronního a v užším smyslu diachronního rozměru uznání alespoň zmínit také o diachronním rozměru, který je přítomný v bojích o uznání?

HONNETH: Jestliže se necháme vést těmito sociálněteoretickými úvahami, plyne z toho podle mne důsledek, že politická etika nebo společenská morálka musejí korespondovat s kvalitou společensky zavedených vztahů uznávání. To znamená, že spravedlnost nebo blahobyt společnosti lze hodnotit podle míry její schopnosti zajistit podmínky vzájemného uznání, v nichž se může dostatečně dobrým způsobem dařit jak osobní utváření identity, tak i příslušné individuální sebeuskutečnění. Takovýto obrat k normativnímu si však nemůžeme představovat jako pouhé vyvozování závěru, při němž vycházíme z objektivních funkčních požadavků a dospíváme k ideálům společenského soužití. Požadavky sociální integrace totiž mohou být chápány jako odkaz na normativní principy politické etiky spíše jen tehdy, když se v nich odrážejí sociální postoje očekávání samotných subjektů, jež prošly cestou zespolečnění.

Ale jestliže je tento předpoklad správný – podle mého názoru o tom svědčí celá řada ukazatelů, v neposlední řadě i studie Tzvetana Todorova, Michaela Ignatieffa a Avishaie Margalita –, zdá se mi takový přechod oprávněný. Při volbě základních zásad pro naši realizaci politické etiky se pak jednoduše nezaměřujeme na empiricky dané zájmy, ale jen na takové relativně stabilní očekávané postoje, které můžeme chápat jako subjektivní sediment sociální integrace. Domnívám se, že je tu na místě hovořit o „kvazi-transcendentálních zájmech“ lidského rodu. A snad je dokonce oprávněné hovořit v této zvláštní souvislosti o určitém „emancipačním“ zájmu, který je zaměřen na odbourávání sociálních asymetrií a exkluzí.

Postupně jsem však dospěl k tomu, že taková očekávání sociálního uznání mohou spolu se strukturální přeměnou společností změnit také svůj obsah; určitou antropologickou neměnnou veličinou jsou pouze na základě své formy, zatímco jejich specifické zaměření a orientace souvisejí s příslušným etablovaným typem sociální integrace společnosti. Nemám zde však dostatek místa na to, abych dostatečně objasnil složitou myšlenku, která přesahuje tento dosavadní výklad, totiž že se normativní strukturální přeměna společností dá odvodit z podnětu boje o uznání; má představa je v zásadě taková, že bychom v pohledu na společenský vývoj měli mít možnost hovořit o morálním pokroku přinejmenším v tom smyslu, že požadavek sociálního uznání vždy obsahuje určitý přesah platnosti, jenž vede k mobilizaci jen obtížně odvoditelných důvodů a argumentů, a dlouhodobě tudíž ke zvýšení kvality sociální integrace. Pro účely mého zdůvodnění však na tomto místě pouze postačí říci, že základní zájem na sociálním uznání je obsahově stále formován normativními principy, které v rámci daného společenského řádu stanovují elementární struktury vzájemného uznání. Tato úva-

ha mne vede k závěru, že bychom v současné době měli politickou etiku nebo společenskou morálku zaměřit na tři zásady uznání, které v našich společnostech stanoví, jaká mohou být legitimní očekávání uznání ze strany druhých členů společnosti; oněmi třemi institucionalizovanými zásadami, které v současnosti společně určují, co chápat idejí sociální spravedlnosti, jsou podle mého názoru zásada lásky, rovnosti a zásluhy.

HRUBEC: *Ve své knize Přerozdělování nebo uznání?, kterou jsi napsal společně s Nancy Fraser, se z kritické perspektivy věnuješ problému vztahu mezi sociálními hnutími a normami, a přitom zdůrazňuješ, že kvazitranscendence musí být provázána s praxí, která a) je nezbytně nutná pro sociální reprodukci a b) zahrnuje normativní přídavek, který není přítomný v žádné sociální organizaci. Jak bys – v intenci svého přístupu k imanenci a transcendenci – formuloval vztah mezi dobrou fakticitou (jinými slovy pozitivními fragmenty a progresivními tendencemi), praktickou kritikou špatné fakticity a normami? A jak je tato praktická trichotomie spjata s trichotomií teoretickou, tj. deskripcí, kritikou a normativitou?*

HONNETH: To je velmi obtížná otázka, protože nutí k odpovědi, která popisuje hermeneutický kruh mezi normativními premisami a sociálněteoretickým vysvětlením. Podle mého názoru musíme emancipační tendence, které jako „dobrou fakticitu“ tušíme v určitém sociálním řádu, pojímat stále ve světle normativních principů, jež klademe za základ naší analýzy společnosti; a naopak tyto normativní principy nemůžeme určovat nezávisle na domněnkách o tom, co je v transitorní praxi založeno ve všech sociálních reprodukčních souvislostech – potud mezi normativním a sociálněteoretickým existuje kruh, ovšem kruh hermeneutický v Gada-

merově smyslu, a tudíž produktivní. Je zajímavé, jak se do tohoto kruhu začleňuje hodnocení toho, co lze označit jako „špatnou fakticitu“, tedy takových sociálních vývoju nebo poměrů, které jsou zakoušeny jako hodné kritiky. Domnívám se, že kritická zkušenost negativitu v tomto smyslu je tím, co teprve uvádí do pohybu kruh normativního utváření principů a sociálněteoretické analýzy: s tím, co v určitém sociálním řádu zakoušíme jako nespravedlivé nebo patologické, se dostává do pohybu onen reflexivní proces, který nám dovoluje pátrat po normách, v jejichž světle můžeme ospravedlnit své negativní zkušenosti; a tento normativní krok zdůvodnění pak zase není nezávislý na sociálněteoretických předpokladech toho, co může být v každé formě sociálního řádu zdrojem transcendující praxe. Stručně řečeno, nejen v genetickém, nýbrž i v logickém smyslu je na počátku každé společenské kritiky diagnóza sociálních negativit, jejichž existence nás pak dovádí do hermeneutického kruhu, který jsem popsal výše.

HRUBEC: *Rád bych se dotknul také praktických otázek, které jsou spojeny s takzvaným novým světovým řádem. Mohl bys upřesnit to, co jsi právě řekl, ve vztahu k současnému globálnímu kontextu? Co si např. myslíš o evropských a globálních občanských hnutích? Byli jsme svědky masivních demonstrací třinácti až patnácti milionů lidí proti válce v Iráku, přičemž můžeme říci, že se zrodil evropský démos, jak uvádí Habermas, nebo dokonce můžeme rozvíjet úvahy o progresivních tendencích globálního občanského hnutí, nicméně se domnívám, že si musíme připustit, že tyto aktivity zatím nemají nijak velký vliv.*

HONNETH: Toto je opět velmi komplikovaná otázka, kterou je obtížné zodpovědět na malém prostoru. Pokud navážu na moji poslední poznámku v předchozí

odpovědi, je zjevné, že dnes reagujeme nejen na negativa v naší vlastní společnosti, ale také – a ve stejné míře – na negativa v celém světě; tak tomu, jak víš, bylo již u Kanta v jeho studii o „věčném míru“, a tím spíše to platí pro naši současnou situaci, která je charakterizována nárůstem nejen ekonomické, ale také kulturní globalizace. V posledních letech to vedlo k tendencím, které bych nazval přemoralizováním světové politiky – jako kdybychom museli bezprostředně reagovat na všechny druhy politických pohrom, ať už se jedná o genocidu nebo jiné formy brutálního porušování lidských práv, morálními intervencemi. Já se naproti tomu s Kantem a mnoha současnými politickými filozofy domnívám, že instituce mezinárodního práva by měly být považovány za nezbytný předpoklad všech druhů morálních akcí na globální úrovni; což ovšem neznamená, že by nevládní organizace neměly hrát žádnou roli, nýbrž měly by svou roli chápat jako jednání namířené proti výstupům nebo výsledkům vyjednávání v rámci právních mezinárodních institucí, a nikoli nezávisle na nich. Jak vidíš, nevěřím, že můžeme jednoduše konstruovat globální koncept spravedlnosti, jako kdyby neexistovaly žádné realistické meze politické proveditelnosti a právních omezení; takový globální koncept by bylo třeba začít rozvíjet zevnitř hnutí a protestů proti nespravedlnosti a porušování lidských práv v různých zemích, ale potom by bylo třeba reformulovat tyto kritické instance z hlediska role mezinárodního zákonodárce, takže by byla brána v potaz fakticita naší mezinárodní situace. To znamená hlubokou nedůvěru v příliš idealistický, příliš konstruktivistický pohled na globální spravedlnost.

HRUBEC: *Rád bych se tě ještě zeptal na tvé plány. Čím se hodláš zabývat v blízké budoucnosti?*

HONNETH: Jak jsem již naznačil na začátku rozhovoru, velká část mých plánů souvisí s programem Institutu pro sociální výzkum; společně s kolegou chci psát knihu o paradoxech kapitalistické modernizace, něco jako byly Habermasovy *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*, které byly zamýšleny jako pracovní program jeho Institutu Maxe Plancka ve Starnbergu. Na druhé straně celým svým filosofickým srdcem jsem oddán pojmu uznání, který bych v následujících letech rád proměnil v zakládající kategorii sociální ontologie; v tomto ohledu je mým cílem ukázat, že „uznání“ předchází logicky a geneticky všem našim ostatním vztahům ke světu, včetně vztahu, který Habermas nazývá „vzájemné porozumění“. A jakmile spojíš oba tyto proudy mých teoretických plánů, můžeš nahlédnout ohnisko celé mé práce: byla by jím idea rozvíjení kritiky naší současné společnosti, podobná kritice Hegelově v jeho *Základech filosofie práva*, kde se Hegel pokouší ukázat, že racionalitě našich již existujících institucí hluboce neporozumíme, nebudeme-li schopni považovat je za založené ve formách vzájemného uznání – doufám ale, že to není plán pro jiný život, život, v němž už nevěříme na šance na realizaci.

HRUBEC: *To zní velmi inspirativně. Děkuji za rozhovor.*